

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.8>**Вікторія ЯВОРСЬКА**

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, Львівський інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом, вул. І. Мазепи 29, м. Львів, Україна, 79059

ORCID: 0000-0003-2225-6747

Victoria YAVORSKA

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Law Department, Lviv Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, I. Mazepu str., 29, Lviv, Ukraine, 79059

ORCID: 0000-0003-2225-6747

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ЕКОЦИДІ DEFINITION OF THE CONCEPT OF ECOLOGICAL SAFETY IN ECOCIDE

Стаття присвячена аналізу поняття екологічної безпеки при вчиненні екоциду. Виникає загроза екологічній безпеці в період війни через можливість затоплення шахт, які викликають витік небезпечних речовин, потрапляння в річки та моря, забруднення повітря та ґрунтів, знищення лісів. Актуальність статті пояснюється необхідністю визначення поняття екологічної безпеки з позиції об'єкту екоциду. Наслідки від вчинення екоциду не можна повністю визначити, підрахувати, передбачити з причини проведення бойових дій, окупації території, проблем у кваліфікації екоциду та питань відшкодування збитків за шкоду, яка заподіяна екології нашої держави. Значна частина території замінована, що викликає загрозу для екологічної безпеки держави, нормального проживання, ведення сільського господарства на довгий період. Мета статті визначається проведенням аналізу вчинення екоциду під час війни, зокрема дослідження безпосереднього об'єкту злочину, яким виступають суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки. З метою визначення поняття екологічної безпеки проведений аналіз юридичної наукової літератури та наукової літератури з екології, в яких вказано про виникнення загрози екологічній безпеці у вигляді негативного антропогенного впливу, можливості виникнення стихійного лиха чи катастрофи. Забезпечити екологічну безпеку держави можна за допомогою заходів, які направлені на вдосконалення та правильне застосування норм кримінального права та основних понять при визначенні екоциду. Потрібно підтримати позицію вчених відносно трьох напрямків значення поняття «екологічна безпека». В науковій літературі узагальнені наявні екологічні загрози для нашої держави, які виникли або посилилися внаслідок вчинення екоциду. Потребує подальшого дослідження поняття екоциду, вдосконалення правового регулювання екоциду, вивчення недоліків цього злочину з метою забезпечення екологічної безпеки та відновлення нашої держави.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічна загроза, екоцид, війна, збитки.

The article is devoted to the analysis of the concept of ecological safety when committing ecocide. There is a threat to ecological security during the war due to the possibility of flooding of mines, which cause leakage of dangerous substances, entering rivers and seas, pollution of air and soil, destruction of forests. The relevance of the article is explained by the need to define the concept of environmental security from the standpoint of the object of ecocide. The consequences of committing ecocide cannot be fully determined, calculated, and predicted due to hostilities, occupation of the territory, problems in the qualification of ecocide, and issues of compensation for damage caused to the ecology of our state. A large part of the territory is mined, which poses a threat to the ecological security of the state, normal living, and farming for a long time. The purpose of the article is determined by the analysis of the commission of ecocide during the war, in particular, the study of the direct object of the crime, which is public relations in the field of environmental security. In order to define the concept of ecological safety, an analysis of legal scientific literature and scientific literature on ecology was carried out, which indicate the occurrence of a threat to ecological safety in the form of negative anthropogenic influence, the possibility of a natural disaster or catastrophe. It is possible to ensure the ecological safety of the state with the help of measures aimed at improving and correct application of criminal law norms and basic concepts in the definition of ecocide. It is necessary to support the position of scientists regarding the three directions of the meaning of the term «ecological safety». The scientific literature summarizes existing environmental threats to our country that arose or intensified as a result of ecocide. It requires further study of the concept of ecocide, improvement of the legal regulation of ecocide, study of the shortcomings of this crime in order to ensure environmental safety and restoration of our state.

Key words: ecological safety, ecological threat, ecocide, war, damages.

Постановка проблеми. В «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року» вка-

зано про порушення екологічної рівноваги та небезпечні зміни довкілля внаслідок військових дій і визначені загрози: «затоплення шахт

та можливість виходу токсичних шахтних вод на поверхню, проникнення у підземні води; загроза потрапляння їх до річки Сіверський Донець та Азовського моря; припинення роботи очисних споруд та пошкодження сховищ токсичних та радіоактивних відходів; пошкодження територій природно-заповідного фонду; забруднення атмосферного повітря» [1]. З моменту прийняття документу в 2019 році до теперішнього часу питання екологічної безпеки держави постійно збільшується, адже загрози для екологічної безпеки швидко зростають.

Війна з 24 лютого 2022 р. заподіяла значні збитки навколишньому природному середовищу, які потребують кваліфікації з позиції кримінального права, адже екологія знищується цілеспрямовано, масово та з наслідками, які не можна повністю передбачити.

На офіційному сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України Еко-Загроза на початок цього року зафіксовано 2 278 звернень щодо злочинів проти довкілля України, а мінімальні збитки підраховані системою становлять 441 мільярд гривень. Крім того, зафіксовано 42 371 тонн викидів в атмосферу, 372 877 тонн відходів, майже 20 тисяч одиниць техніки окупантів [2, с. 220]. З продовженням військових дій екологія нашої держави відчуває все більшу загрозу.

Від 20 до 30% території нашої держави перебуває в зоні бойових дій, що викликає загрозу для екологічної безпеки держави. Понад 2 млн га лісів знищені або пошкоджені [3, с. 44].

Затоплення вугільних шахт негативно впливає на річки та Азовське море [4]. Виникає проблема питної води та продуктів харчування, що створює загрозу для життя людей протягом десятиліть [5]. На територіях проведення військових дій постраждало багато сільськогосподарських земель, причому значну частину важко відновити.

Під час війни окуповано 8 заповідників та 12 національних природних парків, деякі з них знищені. В окупованій «Асканії Новій» спостерігається гуманітарна криза. Відповідно до позиції екологів загинули сотні тисяч чи мільйонів тварин. [6]. Загинуло 50 тисяч дельфінів [7].

За попередніми оцінками станом на 2022 рік, які вже значно зросли, збитки від екоциду внаслідок війни становили більше 1,28 трлн грн [8]. При детальнішому аналізі можна відмітити, що 923 млрд грн становлять збитки від забруднення атмосфери, 138 млрд грн від негативного впливу на ґрунти та землі, 183 млрд грн – внаслідок негативного впливу

на рослинний світ, 36 млрд передбачають інші негативні збитки екології [3, с. 44].

Постійно зростаюча загроза екологічній безпеці зумовлює актуальність дослідження цього поняття в значенні об'єкта екоциду, який передбачений статтею 441 Кримінального кодексу України.

Наукові публікації та дослідження з теми. Питання екологічної безпеки при екоциді досліджували юристи, екологи, громадські діячі. В підручнику з кримінального права за ред проф. В. В. Сухоноса визначено об'єкт екоциду, який полягає в суспільних відносинах забезпечення екологічної безпеки людства. Загрози екологічній безпеці досліджували К. Гнедіна та П. Нагорний. Хилько М. І. проаналізував вплив екологічної безпеки на національну безпеку держави та визначив загрози, які виникають для екологічної безпеки на Сході нашої держави, а з початком війни для всієї держави. Митрофанов І. І. дослідив поняття масової загибелі об'єктів рослинного та тваринного світу, яке враховується при кваліфікації екоциду.

О. Г. Лановенко та О. О. Остапішина визначили поняття екологічної безпеки з позиції екології, а С. І. Лавриненко дослідив значення екологічної безпеки для людини, суспільства та держави. Право екологічної безпеки проаналізувала в дисертаційному дослідженні Ю. А. Краснова.

Проте, на даний момент важливо дослідити поняття екологічної безпеки при екоциді, який періодично вчиняється на території нашої держави.

Мета статті – визначити поняття та властивості екологічної безпеки для правильного розуміння вказаних суспільних відносин при екоциді.

Виклад основного матеріалу. Злочин «екоцид» давно передбачений Кримінальним кодексом України, проте особливої актуальності набув після початку війни та підриву Каховської ГЕС [9].

Необхідність правового регулювання відповідальності за екоцид на міжнародному рівні виникла понад п'ятдесят років назад. Парламентська асамблея Ради Європи схвалила резолюцію про негативний вплив війни на довкілля, в якій визначене поняття екоцид та факт заподіяння війною незворотньої шкоди природі [10]. Підкреслено потребу внести зміни до Римського статуту Міжнародного кримінального суду та запровадити поняття екоцид [11].

Правильно відмічають Гнедіна К. та Нагорний П. про теперішню екологічну ситуацію в нашій державі, що: «багатократні

випадки екоциду окупаційних військ спричинили масштабний негативний вплив на стан довкілля в Україні» [3, с. 44].

Безпосереднім об'єктом екоциду виступають суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки людства [12, с. 664]. З такої причини потрібно проаналізувати поняття екологічної безпеки та вплив вчинення екоциду на екологічну безпеку нашої держави.

Екологічна безпека визнається компонентом національної безпеки, а відповідно повинна забезпечувати захист інтересів людини, суспільства, держави, довкілля від реальних чи потенційних загроз, що їх створюють природні чи антропогенні чинники [13, с. 71].

Після підриву Каховської ГЕС розпочате досудове розслідування за фактом вчинення екоциду та порушення законів і звичаїв війни [14]. Вказаний злочин екоцид проти людей, які від нього потерпіли та відносно нашої держави в цілому [15].

Екоцид визначається масовою загибеллю об'єктів рослинного або тваринного світу. *Масова загибель об'єктів тваринного світу* – це така загибель птахів і тварин на певній території, при якій рівень їхньої смертності в два та більше разів перевищує середньостатистичний, а також знищення й отруєння великої кількості риби та водних тварин. *Масова загибель об'єктів рослинного світу* – це істотне скорочення чисельності (біомаси) таких об'єктів [16, с. 377]. Звичайно, підриу Каховської ГЕС екоцид, адже знищення риби, водних тварин, об'єктів рослинного світу визнається масовим.

З метою правильного розуміння поняття екологічна безпека потрібно проаналізувати не тільки джерела юридичної літератури, а також довідники з екології, які передбачають вказане поняття. Відповідно визначити поняття екологічна безпека можна за допомогою комплексного підходу та використання позицій різних наук.

У словнику-довіднику з екології поняття екологічна безпека визначається наступним чином: «Екологічна безпека – стан захищеності особистості, суспільства і держави від наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище, а також стихійних лих і катастроф» [17, с. 75]. У визначенні перш за все увага звернена на стан захищеності, який включає комплекс дій та утримання від певних дій, при якому людина, суспільство і держава перебувають під захистом, в безпеці від загрози. Причому захищеність відноситься до людини, суспільства і держави загалом, адже в певних випадках значна загроза екологічній безпеці може перейти в загрозу національ-

ній безпеці держави. Зважаючи на збройну агресію Російської Федерації проти України та постійні порушення або погрози порушення екологічної безпеки вказане питання стає дедалі більше актуальним. У визначенні передбачені три основні загрози екологічній безпеці, зокрема: антропогенний вплив, стихійне лихо та катастрофа.

При екоциді вказана можливість виникнення екологічної катастрофи, з такої причини потрібно дослідити вказане поняття. Екологічна катастрофа пояснюється наступним чином: «неврівноважене, нестационарне перетворення навколишнього середовища, наслідком якого є втрата стійкості (втрата рівноваги) в результаті зміни власних параметрів та/або швидкої зміни зовнішніх перемінних. К.Е. переводить навколишнє середовище в стан рівноваги з меншим (у порівнянні з вихідним рівнем складності) енергетичним та екологічним потенціалом» [17, с. 105]. З визначення поняття екологічної катастрофи зрозуміло, що перетворення навколишнього середовища зменшують екологічний потенціал. Відповідно відбуваються певні зміни в навколишньому середовищі. Вказане поняття оціночне та складне, зокрема для визначення в понятті екоциду.

В енциклопедії Сучасної України при визначенні поняття екологічної безпеки зроблено наголос на необхідності захисту життєво важливих інтересів людини, причому крім людини, суспільства і держави в цьому випадку виділено довкілля, адже шкода заподіюється саме довкіллю: «екологічна безпека – рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, а також суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, зумовлених антропогенними чи природними чинниками» [18]. У визначенні чітко вказано, що загрози виникають внаслідок дії антропогенних та природних чинників. Виділено, що загроза може бути реальною або потенційною, адже в багатьох випадках важко передбачити можливість переходу потенційної загрози в реальну, якщо мова про екологічну безпеку, вказаний перехід може відбутися протягом секунд або хвилин.

Підвищену екол. небезпеку в країні становлять об'єкти хім. та нафтогаз. промисловостей, ядер. енергетики, зокрема зберігання й утилізації радіоактив. відходів; біохім. і фармацевт. підприємства; процеси виробництва, зберігання й знищення боєприпасів, ракет. палива; виробництво цементу, асфальтобетону, азбесту; гідроенергет. і гідротех. споруди тощо [18]. Всі названі об'єкти зараз перебувають під загрозою через використання зброї Російською Федерацією в Україні,

постійних чи періодичних обстрілів, повної або часткової окупації та інших дій.

В енциклопедії поняття екологічна безпека визначається в загальному: «стан захищеності довкілля від порушення його екол. рівноваги» [19].

В Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічну безпеку визначено, як необхідну для сталого економічного та соціального розвитку нашої держави [20]. В статті 50 цього Закону надане визначення екологічної безпеки, яке за основу передбачає можливість виникнення небезпеки для здоров'я людей: «екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [20].

Рада Національної безпеки та оборони України 23 березня 2021 р. прийняла рішення, що введене в дію указом Президента України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації», в якому ще до початку війни визначила наявність загрози національній безпеці в екологічній сфері. Передумовою для такого висновку стали наступні умови, які чітко вказані в документі: «ризик для екосистеми; загрози для здоров'я населення; виникнення забруднення довкілля внаслідок техногенного навантаження, велике накопичення відходів; загострення екологічних проблем внаслідок зони конфлікту; непристосованість економіки; неналежний стан моніторингу навколишнього природного середовища» [21].

В науковій літературі також наявні різні погляди на поняття екологічної безпеки, проте заслуговує на увагу позиція О. В. Задорожного та М. О. Медведєва, які підтримують світовий досвід до трьохвимірного розуміння поняття екологічна безпека: «1) екологічні проблеми як загроза політичній та економічній стабільності; 2) міждержавні спори у зв'язку з транскордонним забрудненням або порушенням прав щодо використання спільних/взаємних природних ресурсів, як джерело воєнних конфліктів; 3) деградація екологічних систем і вичерпання природних ресурсів як загроза існуванню всього людства» [22, с. 160]. Вчені пропонують одним з видів міжнародно-правового регулювання небезпечної для навколишнього середовища діяльності називати охорону навколишнього середовища під час збройних конфліктів [23]. Вказана пропозиція правильна, адже загроза екологічній безпеці в період війни або збройного конфлікту зростає.

Загроза на Сході нашої держави пояснюється закономірними чинниками:

– забруднення важкими металами внаслідок діяльності підприємств;

– підтоплення земель через просідання ґрунту;

– скидання забруднених шахтних вод;

– викиди від роботи підприємств через обстріли;

– затоплення шахт призводить до виходу небезпечних речовин в річки [24, с. 123];

– можливість поширення хвороб та інфекцій [24, с. 124];

пошкодження ґрунту та лісів, що негативно впливає на продовольчу безпеку держави [24, с. 125].

На думку М. І. Хилько для покращення ситуації з забезпеченням екологічної безпеки потрібно збільшити моніторинг [24, с. 125]. Проте, вказану позицію автор висловив до початку повномасштабної війни з Російською Федерацією, коли загроза не набула настільки великого поширення територією нашої держави, а екологічні ризики вже значно вплинули на стан екологічної безпеки. В теперішній час, коли війна триває півтора року загроза екологічній безпеці держави наймовірніше зросла, набула загальнодержавного значення, а можливість доступу для проведення моніторингу не передбачається через окупацію значної частини території України і не допущення державних органів, громадських організацій, а навіть часто міжнародних організацій з перевірки.

Внаслідок вчинення екоциду виникає загроза екологічній безпеці, з такої причини вчені правильно відмічають, що потік вимушеної міграції з України значно збільшився, оскільки люди намагалися захистити своє життя та знайти безпечне місце проживання [25]. Враховуючи всі названі причини потрібно намагатися забезпечити екологічну безпеку, права та свободи людини для безпечного проживання в нашій державі.

Висновки. Враховуючи позиції вчених в науковій юридичній літературі, визначення в словниках з екології та норми закону можна визначити узагальнене поняття та властивості екологічної безпеки. Екологічна безпека – це стан захищеності людини, суспільства, довкілля та держави від наслідків антропогенного впливу, стихійних лих і катастроф, які можуть бути реальними або потенційними загрозами, що може вплинути на порушення екологічної рівноваги, яка необхідна для постійного економічного та соціального розвитку нашої держави і забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. При екоциді порушення

екологічної безпеки можуть спричинити екологічну катастрофу.

Властивості екологічної безпеки:

- забезпечення стану захищеності за допомогою певних дій або утримання від вчинення певних дій;
- відноситься до людини, суспільства, довкілля та держави;
- в певних випадках переходить до питань забезпечення національної безпеки;
- важко визначити можливість зміни потенційної загрози на реальну та наслідки впливу;
- впливає на екологічну рівновагу;
- потрібна для економічного та соціального розвитку держави;

- необхідна для здоров'я людей;
- значення екологічної безпеки для політики, економіки, забезпечення мирної позиції, наявності природних ресурсів для існування людства;
- підвищена небезпека на хімічних, нафтогазових та інших підприємствах.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням поняття екоциду в кримінальному праві та міжнародному праві, виникненням та вдосконаленням норм права, дослідженням недоліків та перспектив подальшого вдосконалення цього злочину з метою забезпечення екологічної безпеки та відновлення нашої держави.

Література:

1. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Затверджено Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 30.07.2023).
2. Максакова К. В. Проблеми правової регламентації екоциду: Еколого-правовий аспект. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 1. С. 220–223.
3. Гнедіна К., Нагорний П. Загрози екологічній безпеці: реалії воєнного часу та економічне стимулювання повоєнного екологічного відновлення України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 4(32). С. 39–52.
4. Саєнко В. «Виклик для усього світу»: Зеленський про екоцид РФ в Україні 15.11.22. URL : <https://www.unian.ua/ecology/zelenskiy-goroviv-pro-ekocid-rf-v-ukrajini-12046140.html>
5. Турик М. Екологічна шкода як військовий злочин – чи можна покарати росію за екоцид? *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/mykola_turyk/558050_ekologichna_shkoda_yak_viyskoviy.html
6. Українці запустили міжнародну кампанію з вимогою покарати Росію за екоцид. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/11/03/534694_ukraintsi_zapustili_mizhnarodnu.html
7. Якимюк І. Через війну у Чорному морі загинуло близько 50 тисяч дельфінів. 22 жовтня 2022. *Суспільне новини*. URL: <https://suspiilne.media/300288-cerez-vijnu-u-cornomu-mori-zaginulo-blizko-50-tisac-delfiniv/>
8. Стрілець назвав суму екологічних збитків України від війни. Слово і діло. Аналітичний портал. 04.10.2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/04/novyna/suspilstvo/strilecz-nazvav-sumu-ekolohichnyx-zbytkiv-ukrayiny-vijny>
9. Оберенко О. Екоцид та злочини проти довкілля – що ми можемо робити з цим зараз? Підсумки екодискусії. 30.06.2023. Міжнародний фонд відродження. URL: <https://www.irf.ua/ekologichna-inicijatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekocyzdu/>
10. Белоусова К. ПАРЕ визначила екоцид новим злочином в міжнародному праві. 26.01.2023. *Екополітика*. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachila-ekocid-novim-zlochynom-v-mizhnarodnomu-pravi/>
11. Прийняття паре резолюції «вплив збройних конфліктів на довкілля». *Екологія. Право. Людина*. 27.06.2023. Http://epl.org.ua/announces/pryjnyattyu-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbrojnyh-konfliktiv-na-dovkillya/pase2601/
12. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за заг. ред. доктора юрид. наук, проф. В. В. Сухоноса. Суми : П Ф «Видавництво «Університетська книга», 2020. 672 с.
13. Хилько М. І. Екологічна безпека як фундаментальна складова національної безпеки. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Сер. : Політичні науки*. 2021. С. 69–75.
14. Підрив Каховської ГЕС: Україна порушила справу за статтею екоцид . 08.06. 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3718822-pidriv-kahovskoi-ges-ukraina-porusila-spravu-za-statteu-ekocid.html>
15. Думич Т. Відповідальність росії за екоцид: чи буде перехід від розмов та сумнівів до реальних змін у міжнародному праві? 22.06. 2023. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/220439_vdpovdalnstros-za-ekotsid-chi-bude-perekhd-vd-rozmov-ta-sumnivv-do-realnikh-zmn-u-mzhnarodnomu-prav
16. Митрофанов І. І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проектом Кримінального кодексу України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 12. С. 375–379.
17. Словник-довідник з екології : навчально-методичний посібник / О. Г. Лановенко, О. О. Остапішина. Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2013. 226 с.
18. Лавриненко С. І. Екологічна безпека. *Енциклопедія Сучасної України* : електронна версія [онлайн] https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18670

19. Безпека екологічна. Лексика – українські енциклопедії та словники. URL: 2023 Лексика – українські енциклопедії та словники. URL: https://leksika.com.ua/16751108/legal/bezpeka_ekologichna

20. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення 30.07.2023).

21. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації : Рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (дата звернення 30.07.2023).

22. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юрид. наук. 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право (081 – Право). Національний університет біоресурсів і Природокористування України Міністерство освіти і науки України Інститут економіко-правових досліджень Національна академія наук України. Київ, 2018. 490 с.

23. Задорожній О. В., Медведєва М. О. Міжнародне право навколишнього середовища : підручник для ВНЗ. Київ. нац. ун. ім. Тараса Шевченка, ін-т. міжнар. відносин. Київ : Проміні, 2010. 510 с.

24. Екологічна безпека України : навчальний посібник / М. І. Хилько. Київ, 2017. 266 с.

25. Kortukova, T., Kolosovskyi, Y., Korolchuk, O. L., Shchokin, R., & Volkov, A. S. (2023). Peculiarities of the legal regulation of temporary protection in the European union in the context of the aggressive war of the Russian federation against Ukraine. *International Journal for the Semiotics of Law*. 36(2). 667–678. doi:10.1007/s11196-022-09945-y

References:

1. Osnovni zasady (stratehiia) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku. Zatverdzheno Zakonom Ukrainy vid 28 liutoho 2019 roku № 2697-VIII [Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030]. (2019, February 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady – Verkhovna Rada information*. 2019. № 16. Art. 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (viewed 30.07.2023) [in Ukrainian].

2. Maksakova, K. V. (2023). Problemy pravovoi rehlamentatsii ekotsydu: Ekoloho-pravovyi aspekt [Problems of legal regulation of ecocide: Environmental and legal aspect]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal – Legal electronic journal*. 1, 220–223. [in Ukrainian].

3. Hnedina, K., Nahorni, P. (2022). Zahrozy ekolohichnii bezpetsi: realii voiennoho chasu ta ekonomichne stymulivannia povoiennoho ekolohichnoho vidnovlennia Ukrainy [Threats to ecological security: realities of wartime and economic stimulation of post-war ecological restoration of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and prospects of economics and management*. 4 (32)39–52. [in Ukrainian].

4. Saienko, V. (2022). «Vykyk dlia usoho svitu»: Zelenskyi pro ekotsyd RF v Ukraini [«Challenge for the whole world»: Zelenskyi on the ecocide of the Russian Federation in Ukraine]. (November, 15). URL: <https://www.unian.ua/ecology/zelenskiy-ropoviv-pro-ekocid-rf-v-ukrajini-12046140.html> [in Ukrainian].

5. Turyk, M. Ekolohichna shkoda yak viiskoviy zlochyn – chy mozna pokaraty rosiiu za ekotsyd? [Environmental damage as a war crime – can Russia be punished for ecocide?] *LB.ua – LB.ua* URL: https://lb.ua/blog/mykola_turyk/558050_ekologichna_shkoda_yak_viiskoviy.html [in Ukrainian].

6. Ukraintsi zapustyly mizhnarodnu kampaniiu z vymohoiu pokaraty Rosiiu za ekotsyd [Ukrainians launched an international campaign demanding that Russia be punished for ecocide]. *LB.ua – LB.ua*. URL: https://lb.ua/society/2022/11/03/534694_ukraintsi_zapusti_mizhnarodnu.html [in Ukrainian].

7. Yakymiuk, I. (2022). Cherez viinu u Chornomu mori zahynulo blyzko 50 tysiach delfiniv [About 50,000 dolphins died in the Black Sea because of the war]. *Suspilne novyny – Social news*. (October, 22). URL: <https://suspilne.media/300288-cerez-vijnu-u-cornomu-mori-zaginulo-blizko-50-tisac-delfiniv/> [in Ukrainian].

8. Strilets nazvav sumu ekolohichnykh zbytkiv Ukrainy vid viiny (2022). [The Strilets named the amount of environmental damage to Ukraine from the war]. *Slovo i dilo. Analytychnyi portal – Word and deed*. Analytical portal. (October, 4). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/04/novyna/suspilstvo/strilecz-nazvav-sumu-ekolohichnykh-zbytkiv-ukrayiny-vijny> [in Ukrainian].

9. Oberenko, O. (2023). Ekotsyd ta zlochyny proty dokillia – shcho my mozheмо robyty z tsym zaraz? Pidsumky ekodyskusii [Ecocide and crimes against the environment – what can we do about it now? The results of the eco-discussion]. *Mizhnarodnyi fond vidrodzhennia – International Revival Fund*. (June, 30). URL: <https://www.irf.ua/ekologichna-inicziatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekocydu/> [in Ukrainian].

10. Bielousova, K. (2023). PARE vyznachyla ekotsyd novym zlochynom v mizhnarodnomu pravi. [PARE defined ecocide as a new crime in international law]. *Ekopolityka – Ecopolitics*. (January, 26). URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/pare-viznachyla-ekocid-novim-zlochynom-v-mizhnarodnomu-pravi/> [in Ukrainian].

11. Pryiniattia parie rezoliutsii «vplyv zbroinykh konfliktiv na dokillia» [Adoption of the resolution «impact of armed conflicts on the environment»]. (2023). *Ekolohiia. Pravo. Liudyna – Ecology. Right. Man*. (June, 27). <http://epl.org.ua/announces/pryniattia-parye-rezolyutsiyi-vplyv-zbroinykh-konfliktiv-na-dovkilliya/pace2601/> [in Ukrainian].

12. Kryminalne pravo Ukrainy (2020). Osoblyva chastyna: pidruchnyk / Za zah. red. doktora yuryd. nauk, prof. V. V. Sukhonosa [Criminal law of Ukraine. (2020). Special part: textbook / General ed. doctor of law Sciences, Prof. V. V. Sukhonosa]. Sumy : P F «Vydavnytstvo «Universytetska knyha» – Sumy: P F «University Book» Publishing House. 672 p. [in Ukrainian].
13. Khylyko, M. I. (2021). Ekolohichna bezpeka yak fundamentalna skladova natsionalnoi bezpeky [Ecological safety as a fundamental component of national security]. *Visnyk DonNU imeni Vasylia Stusa. Ser. : Politychni nauky – Bulletin of DonNU named after Vasyl Stus. Ser. : Political Sciences*. P. 69–75. [in Ukrainian].
14. Pidryv Kakhovskoi HES: Ukraina porushyla spravu za statteiu ekotsyd [Blowing up the Kakhovskaya HPP: Ukraine filed a case under the article of ecocide]. (2023, June, 8). *Ukrinform – Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3718822-pidriv-kahovskoi-ges-ukraina-porusila-spravu-za-statteiu-ekocid.html> [in Ukrainian].
15. Dumych, T. (2023). Vidpovidalnist rosii za ekotsyd: chy bude perekhid vid rozmov ta sumniviv do realnykh zmin u mizhnarodnomu pravi? (2023). [Russia's responsibility for ecocide: will there be a transition from talk and doubts to real changes in international law?] (June, 22). URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/220439_vdpovdalnst-ros-za-ekotsid-chi-bude-perekhd-vid-rozmov-ta-sumnivv-do-realnykh-zmn-u-mizhnarodnomu-right [in Ukrainian].
16. Mytrofanov, I. I. (2022). Kryminalni pravoporushennia proty dovkillia za proiekтом Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Criminal offenses against the environment according to the project of the Criminal Code of Ukraine]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal – Legal electronic scientific journal*. 12, 375–379. [in Ukrainian].
17. Slovnyk–dovidnyk z ekolohii: Navchalno-metodychnyi posibnyk [Dictionary-handbook of ecology: Educational and methodological guide]. O. H. Lanovenko, O. O. Ostapishyna. Kherson : PP Vyshemyrskyi, V. S. – Lanovenko, O., Ostapishyna, O. Kherson : PP Vyshemirskyi. 2013, V. 226 p. [in Ukrainian].
18. Lavrynenko, S. I. Ekolohichna bezpeka [Lavrynenko, S. Ecological safety]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versii – Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version* [online] https://esu.com.ua/search_articles.php?id=18670 [in Ukrainian].
19. Bezpeka ekolohichna. Leksyka – ukrainski entsyklopedii ta slovnyky [Environmental safety. Vocabulary – Ukrainian encyclopedias and dictionaries]. URL: 2023 Leksyka – ukrainski entsyklopedii ta slovnyky – Vocabulary – Ukrainian encyclopedias and dictionaries. URL: https://leksika.com.ua/16751108/legal/bezpeka_ekologichna [in Ukrainian].
20. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovysheha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 roku № 1264-XII [On environmental protection: Law of Ukraine dated June 25, 1991 № 1264-XII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1991. № 41. Art. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (viewed 30.07.2023) [in Ukrainian].
21. Pro vyklyky i zahrozy natsionalnoi bezpetsi Ukrainy v ekolohichnii sferi ta pershocherhovi zakhody shchodo yikh neutralizatsii : Rishennia Rady Natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [On challenges and threats to the national security of Ukraine in the environmental sphere and priority measures for their neutralization: Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine]. (2021, March 23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text> (viewed 30.07.2023) [in Ukrainian].
22. Krasnova, Yu. A. (2018). Pravo ekolohichnoi bezpeky v Ukraini. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora yuryd. nauk. 12.00.06 – zemelne pravo; ahraryne pravo; ekolohichne pravo; pryrodoresursne pravo (081 – Pravo) [Environmental security law in Ukraine. Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Law. of science 12.00.06 – land law; agrarian law; environmental law; natural resource law (081 – Law)]. Natsionalnyi universytet bioresursiv i Pryrodokorystuvannia Ukrainy Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. Kyiv – National University of Bioresources and Nature Utilization of Ukraine Ministry of Education and Science of Ukraine Institute of Economic and Legal Research National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv. 490 p. [in Ukrainian].
23. Zadorozhnyi, O. V., Medvedieva, M. O. Mizhnarodne pravo navkolyshnoho seredovysheha: pidruchnyk dlia VNZ [International environmental law: a textbook for universities]. Kyiv. nats. un. im. Tarasa Shevchenka, in-t. mizhnar. vidnosyn. Kyiv: Promeni – Kyiv. national Univ. named after Taras Shevchenko, Institute of international relations Kyiv: Promeni. 510 p. [in Ukrainian].
24. Ekolohichna bezpeka Ukrainy: navchalnyi posibnyk (2017) / M. I. Khylyko. [Ecological safety of Ukraine: study guide / Khilko, M.]. Kyiv. 266 p. [in Ukrainian].
25. Kortukova, T., Kolosovskyi, Y., Korolchuk, O. L., Shchokin, R., & Volkov, A. S. (2023). Peculiarities of the legal regulation of temporary protection in the european union in the context of the aggressive war of the russian federation against Ukraine. *International Journal for the Semiotics of Law*. 36(2), 667–678. doi: 10.1007/s11196-022-09945-y [in English].